

שאלון חרדה ותוקפנות

איפרגן, 2008

הטיפול בתוקפנות בכיתה : השוואה בין קבוצות ייעוציות וחינוכיות

מאת: איפרגן מרים

בהנחיית : פרופסור ציפי שכטמן

עבודת גמר מחקרית (תיזה) המוגשת כמילוי חלק מהדרישות
לקבלת התואר "מוסמך האוניברסיטה"

אינוברסיטת חיפה

הפקולטה לחינוך

החוג לחינוך

נובמבר 2008

כלי המדידה

1. שאלון דימוגרפי : הכולל מין, גיל/כיתה, מצב משבחתי, ארץ מוצא, (נספח מס' 1)
2. שאלון יחסים חברתיים בכיתה: Peer nomination Instrument הוא השאלון המלא של Crick (1996), אשר שימוש אותנו כשאלון הערכה ושיום של מורים לגבי תלמידים בכיתה. המורים התבקשו לציין שמות של שלושה ארבעה מהתלמידים לתיאור ההתנהגות הנתון בפרטים השונים אשר בשאלון. בשאלון 21 בריטים המתייחסים ל צורות השונות של ביטויי תוקפנות פיסית ובינאשית (לדוג': "הילד מכה או דוחף ילדים אחרים", ו"כאשר הילד כועס על ילד אחר הוא מנסה לגרום לילדים אחרים להפסיק לשחק עם הילד"), להתנהגויות פרו-חברתיות (לדוגמה: "הילד עוזר לילדים אחרים") ולפרטים המתארים את מצבו של תלמיד ביחס לבני גילו ("הילד הוא בעל כושר מנהיגות גבוה") תלמיד שישמו מופיע מספר פעמים בפרטים מתת-סולם מסוים, מזוהה כבעל ההתנהגות שמתאר תת-הסולם. לשאלון זה תקיפות מבנית והיא מדווחת בספרות (Crick et al, 1997). נערך ניתוח גורמים אשר אישור את קיומם של שני גורמים, תוקפנות בינאישית ותוקפנות חיצונית (פיסית-מילולית) הקורלציה בין התוקפנות החיצונית היא לבינאישית הייתה ממוצעת (Crick & Grotpetr, 1995) $r = .54$ הקורלציה הבינונית שנמצאה היא מה שצפוי לקבל כשמדובר בשני מבנים השונים במובן מבנים אך שייכים לאותו תחום התנהגותי. יותר מכול, ניתוח הגורמים מספר הוכחה פנימית שהתוקפנות הבינאישית היא מבנה מובחן ועצמאי מהתוקפנות החיצונית בנוסף, תוקפנות בין אישית נמצאה בקורלציה של $r = 40$ עם התנגדות בני אותו גיל (Coie & Kupersmith, 1983 ; Dodge, 1983). במחקר ניתן תיקוף נוסף. התלמידים שאותרו כתוקפניים על פי שאלון אכן היו גבוהים יותר במדדי התוקפנות, על פי דיווחם האישי ו ביחס לחברי כיתתם (ראה נספח מס' 11). המהימנות המדווחת אודות כלי זה הינה 95. לתוקפנות פיזית ו-87. לתוקפנות בינאישית. רמת מהימנות דומה נמצאה גם במחקר אחר ו במחן חוזר, לאחר ארבעה שבועות, $r = .82$ ו $r = .90$ לשני הסולמות (Crick et, 1999). (נספח מס' 5). המהימנות הפנימית גבוהה ונעה בין 82. ל-89. לתוקפנות הבינאישית ובין 94. ל 97. לתוקפנות ה פיסית. השאלון מולא על ידי המורים לפני ההתערבות.

3. יחסים בכיתה : נמדדו על פי שאלון אקלים כיתה (Moos – Classroom Enviroment Scale, Trickett, 1987). השאלון כולל שלושה מרכיבים מרכזיים : יחסים בינאישיים, צמיחה אישית וחוקים ו כללים ברורים. במחקר עדכני שנעשה בארץ (Shechtman, 2006) נמצא שיחסים בינאישיים בכיתה הינו המרכיב בעל הכשר הגבוה ביותר לרמת תוקפנות בכיתה. על כן, במחקר זה נשתמש רק במרכיב היחסים הבינאישיים הכולל את תת- הסולמות : קרבה, מעורבות ותמיכת המורה, 10 פרטים בכל תת סולם, סה"כ 30 פריטים. פריטים לדוגמא: "לתלמידי הכיתה יוצא להכיר היטב זה את זה", התלמידים משקיעים רבות במה שהם עושים בכיתה", " המורים בכיתה מתעניינים בתלמידים באופן אישי" התשובות בשאלון זה דיכוטומיות. טווח הציונים: 0-30. הכלי נמצא בשימוש רחב בארץ (למשל, shechtman 1993). גם בגרסתו המקוצרת (shechtman, 1997) המחברים מדווחים על תוקף ו מהימנות הכלי. תקופת הכלי התבססה על השוואת הכלי עם שאלות הקרבנות (shechtman, 2006) ו הקורלציה נמצאה שלילית $r = -.36$ כלומר, ככל שהיחסים בכיתה היו גבוהים יותר מדד הקורבנות היה נמוך יותר. תוקף המבחן נבנה על סמך הקשר בין המבחן המקורי עם משתנים רלבנטיים כגון רוח, נוכחות בביה"ס. המתאם של השאלון המקוצר

עם השאלון המקורי גבוה (מעל ל-80). (שכטמן, 2001). הכלי תוקף גם על סמך תצפיות באינטראקציות חברתיות (shechtman, 2006). במחקר מוקדם יותר (מנור, 1981) מדווחת תקיפות תוכן השאלון המתבטאת באינטראקציות הנמוכות (במוצע $r = .25$): בין הסולמות; כלומר, נראה כי הסולמות מודדים כל אחד מרכיב שונה. המהימנות הפנימית $a = .80$ (Moos & tricet, 1987) במבחן חוזר הייתה המהימנות $a = .71$. במבחן מוקדם יותר (Moos & Tricket, 1974). המהימנות נבדקה בשלושה מרווחי זמן שונים ונמצאים גבוהה. במבחן ובמבחן חוזר במרווח של שבועיים הייתה המהימנות 0.98-0.91. במרווח של ארבעה שבועות היא הייתה 0.96-0.87 במרווח של שישה שבועות נמצאה מהימנות של 0.98-0.90. במבחן החוזר המהימנות שנמצאה במחקר הנוכחי הינה $a = .72$ השאלון מולא על ידי תלמידי כל שלוש הכיתות לפני ואחרי ההתערבות (נספח מס' 3)

4. רמת התוקפנות בכיתה: כוללת ארבע צורות של ביטויי תוקפנות: מילולית, פיזית, קורבניות ותוקפנות אינטימית (relational). התנהגויות אלו נבחנו עפ"י שאלונים שחוברו ע"י Espelage ושותפים באוני' Illinois, עבור כל אחת מצורות התקפנות the Illinois Aggression scale (Espelage, 2001) הסולם שבודק תוקפנות מילולית (שימוש בשמות גנאי, השפלה דחיה חברתית) כולל תשעה פריטים (פריטים 1, 2, 9, 11, 14, 15, 16, 17, 18), התלמידים משיבים על השאלה "כמה פעמים בחודש האחרון הם היו מעורבים באחת מההתנהגויות הללו לדוגמא: " פגעת במשיהו לשם ההנאה שבדבר" התשובות ניתנות על סולם בן 5 מדרגות החל מ- "אף בעם" (במדרגה ראשונה) ועד "7 פעמים או יותר" (במדרגה חמישית) טווח הציונים: 0-36. בכל ארבעת תתי הסולמות, ציון גבוה מעיד על רמת אלימות גבוהה יותר. המהימנות הפנימית המדווחת במחקרים שונים נעה בין 0.87-0.91. תוקף הכלי נבדק עלפ"י השוואה עם השאלון של Achenbach ונמצא גבוה ($r = .65$). המהימנות שנמצאה במחקר זה הינה $a = .84$. הכלי הבודק תוקפנות פיזית כולל 5 פריטים (פריטים 3, 7, 10, 12, 13, 17), למשל, "הייתי מעורב בתגרה פיזית" או "מצאתי ילד שקל להרביץ לו". התשובות ניתנות על רצף בין 5 דרגות. 0-20. שאלון זה נמצא בקשר גבוה עם שאלון התוקפנות המילולית ($r = .58$) והמהימנות הפנימית שלו ($r = .86$). המהימנות במחקר זה הינה $a = .80$.

הסולם הבודק קורבנות מכיל 4 פריטים (פריטים 4, 5, 6, 8). לדוגמא: "אחרים קראו לי בשמות גנאי" או "אחרים דחפו אותי". התשובות ניתנות על רצף של 5 דרגות. טווח הציונים: 0-16. תוקף מבחן נמצא על ידי השוואה בין סולם הקורבנות לסולם התוקפנות הפיזית ולמדד ההצקה, משנמצאה קורלציה נמוכה ביניהם; הייתה $r = .21$ ו- $r = .12$ בהתאמה. המהימנות הפנימית של השאלון (0.93). המהימנות שנמצאה במחקר זה הינה $a = .78$. תוקפנות בינאישית נמדדה עפ"י סקלה מתוך השאלון המלא של Crick (1966), דלעיל. השאלון שונה כך שיתאים לשאר חלקי השאלון ולנשאו. השאלון מכיל 4 פריטים כמו חרם, הפצת שמועות והתנהגויות אחרות הפוגעות בתדמית או ביחסים עם ילדים אחרים. למשל "כשאני כועס על מישהו אני מגיב בדחייתו מהקבוצה". התשובות ניתנות על רצף בן 5 דרגות וטווח הציונים: 0-16. המהימנות המדווחת (0.89). המהימנות במחקר זה הינה $a = .67$. השאלון על כל ארבעת חלקיו, מולא על ידי תלמידי כל שלוש הכיתות לפני ואחרי ההתערבות (נספח מס' 4)

5. רמת תוקפנות הפרט נמדדת באמצעות the aggression questionnaire (buss & perry, 1992). השאלון מכיל 29 פריטים הבודקים תוקפנות פיזית (פריטים 1-9) מילולית (10-14), כעס (15-21) ואיבה (22-29). התשובות ניתנות על רצף בין 7 דרגות החל מ-1 = "מאוד לא מאפיין אותי" ועד 7 = "מאוד מאפיין אותי" טווח הציונים: 0-174. פריטים לדוגמא: "מידי פעם איננה יכול להתגבר העל הדחף להכות מישהו אחריי", "אני מרגיש לפעמים שאני עומד להתפוצץ", "לפעמים אני אכול קינאה". תוקף

ומהימנות מדווחים בספרות (buss & perry andreson & dill, 2000). תוקף הכלי נבדק על ידי בדיקת הקשר בין ציונים בשאלון זה לשאלונים אחרים בין "the personality assessment inventory" (PAI, 1991 MORLEY) וה"the aggression Inventory" (Gladue, 1991) נמצא תוקף מתכנס השאלונים בדקו מדדים אחרים של תוקפנות (כמו: נטיות אגרסיביות, אי יציבות רגשית) : נמצא קשר חיובי ביניהם. תוקף מבחן נמצא בהשוואה לשאלון שבדק רצייה חברתית (The Social Desirability Q). נמצא קשר שלילי גבוה בין שאלון זה לשאלון התקפנות (Stricker, messick & Jackson, 1968) ($r=-0.59$). נמצאה מהימנות פנימית גבוהה במדדים השונים והיא נעה בין $a=.75$ ל- $a=.82$. במבחן חוזר לאחר שבעה חודשים המהימנות פנימית נעה בין $a=.47$ ל- $a=.82$ (harris, 1997). המהימנות שנמצאה במחקר זה הינה $a=.81$ בפרטים הבודקים אלימות פיסית $a=.66$ בפרטים הבודקים אלימות מילולית, $a=.61$ בפרטים הבודקים כעס ו- $a=.75$ בפרטים הבודקים שינאה. השאלון מולא על ידי תלמידי כל שלוש הכיתות לפני ואחרי ההתערבות. (נספח מס'6).

6.אמפתיה נמדדה על ידי שאלון האמפתיה לילדים adolescents an index of empathy for children and adolescents. שאלון זה מתבסס על התפיסה כי אמפתיה רגשית מוגדרת כהיענות רגשית לתפיסת ההתנסויות של אחרים. הדגש הוא על ההיענות הרגשית ולא על התובנה הקוגניטיבית (Bryant, 1982). בשאלון 19 היגדים פרטים לדוגמה: "עצוב לי לראות ילד שאינו מוצא חבר למשחק", "כשאני רואה ילד בוכה אני מרגיש בוכה בעצמי", "זה טפשי שאנשים בוכים בגלל סרט או ספר עצוב". ציון האמפתיה מתקבל על ידי סיכום התוצאות ולאחר היפוך מחצית ההיגדים המונסחים בצורה שלילית. השאלון נבדק על תלמידי כיתות א, ד, ז (בני 14-6). המהימנות הפנימית נעה בין $a=.54$ לתלמידי א'-ד' ו- $a=.79$ לתלמידי כיתות ז'. המהימנות שנבדקו במבחן ובמבחן חוזר נעה בין $a=.74$ לתלמידי א' ו- $a=.83$ לתלמידי ז'. המהימנות הפנימית הייתה דומה ($a=.70$) (שכטמן, 2001). במחקר אחר של בריאנט (Bryant, 1982) נמדדו תוצאות דומות. המהימנות שנבדקו במבחן ובמבחן חוזר (לאחר שובעיים) נעה בין $a=.74$ לתלמידי א' ו- $a=.86$ מהימנות פנימית נמצאה לי על פי קרונובר ונעה בין $a=.54$ לצעירים ביותר ו- $a=.79$ לבוגרים ביותר. המהימנות שנמצאה במחקר הנוכחיהינה- $a=.72$.

תוקף מתכנס של המבחן נמצא על ידי השוואת השאלון עם השאלונים דומים: "the feshbach and roe;

"the mehrabian and Epstein וגם (Feshbach & roe, 1968) empathy measure for children"

adult scale (mehrabian & epstein, 1972) הקורלציה בין שאלון האמפתיה הנדון לבין שני השאלונים שהשוו עימו הייתה $a=.59$ לגברים ו- $a=.77$ לנשים. תוקף מבחן נמצא בהשוואה בין שאלון זה עם משתנים לא רלוונטיים (כגון, ציון בקרי) וכלים ר בתיאוריה מובחנים (שונים) מכלי זה : תוקפנות ורצייה חברתית. השוואה עם הישגים בקריאה נמצאה קורלציה נמוכה של $a=.25$ לגברים ו- $a=.15$ לנשים. בהשוואה עם תוקפנות נמצאה קורלציה של $a=.14$ לנשים ו- $a=.01$ לגברים. הקורלציה שנמצאה בהשוואה עם מבחן הרצייה החברתית נעה בין $a=.01$ לגברים ו- $a=.04$ לנשים. השאלון תורגם לעברית ונמצא בשימוש בארץ. התשובות בשאלון הינן על רצף של ארבע דרגות. העדפנו להשתמש ברצף אך מצמצמו אותו ל-4 דרגות. השאלון מולא על ידי תלמידי כל שלוש הכיתות לפני ואחרי ההתערבות (נספח מס'7)

7.רמת החזרה ורמת התוקפנות נמדדו עך ידי שאלון הסתגלות\ דיווח המורה (TRF Achenbach, 1991b-).

במחקר הנוכחי נעשה שימוש בשתי סקלות מתוך חלקו השני של הבחן הכולל 113 פריטים, המתייחסים לשמונה סקלות: מפונמות, בעיות סומאטיות, בעיות חברתיות, בעיות חשיבה, עבריינות, ריכוז\ קשב, התנהגות תוקפנית, חרדה\ דיכאון. הסקלות בן השתמשנו הינן: חרדה והתנהגות תוקפנית .

מבחן אכנבך לדיווח מורה (teacher's Report from –TRF, Achenbach, 1991b) דומה מאוד לשאלון אכנבך לדיווח עצמי (Achenbach, 1991a- cbcl- child behavior checklist) רק בשינוי קל. לדוגמא: בסקלת

ההתנהגות התוקפנית, במקום הפריט "אני נוטה להיקלע לתגרות" מופיע הפריט אצל המורה: "התלמיד נוטה להיקלע לתגרות". המורים התייחסו בשאלון זה לסקלת התוקפנות, השייכת להתנהגות המוחצנות, ולסקלת החרדה\ דיכאון, השייכת להתנהגויות מופנמות. פריט לדוגמא מסקלת החרדה: "חושב שרוצים להתנכל לו". מספרי הפריטים המתויימים לחרדה הם:

35,23,27,28,33,4,6,12,13,14,15,16,18,19,20 סה"כ: 16 פריטים. מספרי הפריטים המתוייחים לתוקפנות הינם: 1,2,5,7,8,9,10,11,17,21,22,24,25,26,29,30,31,32,34 סה"כ: 19 פריטים. המהימנות הפנימית שנמצאה לסקלת התוקפנות הינה $a=.96$; המהימנות של סקלת החרדה הינה $a=.88$.

מהימנות השאלון הינה $a=.97$. ובמבחן חוזר אחרי 15 יום הייתה $a=.92$. לאחר חודשים הייתה $a=.66$. המהימנות שנמצאה במחקר זה הינה $a=.83$. לסקלת ההתנהגויות המפנמות ו- $a=.89$ לסקלת ההתנהגויות המוחצנות. תוקף המבנה של שאלון זה נבדק בהשוואה עם מבחן אחר "canners revised"

"(Conneres, 1990) Teacher Rating Scale) ונמצא גוה ($r=.83$). יתרה מזו, לשם תיקוף הכלי השתמשו בסוג של הסכמה בין שופטים. בישקו משני גורמים שונים (אבא- אמא, אמא- מורה). להתייחס לאותו ילד במענה על השאלונים. הקורלציה ביניהם נעה בין $r=.60$ ל- $r=.40$ (Achenbach, 1991). השאלון מולא על ידי המורים לפני ואחרי ההתערבות, רק לגבי התלמידים התוקפניים שהשתתפו במחקר (נספח מס'9).

הליך המחקר

מדגם המחקר בנוי על מדגם נוחות המותאם למקום עבודתן של היוצעות שהשתתפו במחקר. בכל בי"ס נבחרה לניסוי שכבת יל אחת (באחת מן השכבות ה'-ח'), אשר חלוקת באופן אקראי לשלושה תנאי ניסוי:

א. כיתת ניסוי א'- התערבות כיתות, ב. קבוצות ניסוי ב'- התערבות בקבוצה קטנה (קבוצת ילדים בסיכון להתנהגות תוקפנית) ותלמידי כיתתם, ג. קבוצת ביקורת - כיתה ללא התערבות. קבוצת ניסוי ב' נבחרה על פי הערכת מורים. ההתערבות בקבוצת הניסוי התבצעה בחודשים דצמבר-אפריל וכללה 10 מפגשי כיתה בתכנית לשיפור אקלים כיתה- לכיתות ניסוי א', ו 10 מפגשי קבוצה קטנה של התערבות ביבליותרפית לכיתת ניסוי ב'. לשאר חברי כיתתם של תלמידי קבוצת ניסוי ב' ולתלמידי קבוצת הביקורת נערכו שיעורי חינוך רגילים.

שתי ההתערבויות בוצעו באותו פרק זמן, על ידי 13 יועצים ותיקים שהשתתפו בקורס "הערכת פרויקטים". טווח גילים נע בי 35-52 ($M=41.50$ $SD=5.24$) והותק שלהן בהוראה נע בין ($M7-26=14.14$ $SD=4.29$)

עבודתן זו היוותה בסיס לפרויקט הגמר בלימודי ה- M.A שלהן בייעוץ חינוכי. זהו קורס של 56 שעות אשר התקיים בסמסטר א' של שנה"ל תשס"ז. בקורס זה למדו היועצים את הרקע לתוקפנות בביה"ס ואת דרכי הטיפול הרלוונטיות. ההתערבות התבצעה על פי מעריכים מוכנים בשני סוגי ההתערבות, על מנת לשמור על אחידות בתנאי עריכת הניסוי. בנוסף, ניהול היועצים יומן ו בו דיווחו לגבי כל מפגש על הפעילות ו באופן ביצועה. כל יועץ ביצע את שתי ההתערבויות ו היה אחראי ל העברת השאלונים בכיתות עליהן היה מופקד. איסוף הנתונים התבצע על ידי הצעת המחקר.

התלמידים מילאו שאלונים לדיווח עצמי ו המחנכים מילאו שאלונים (שאלון זיהוי התלמידים התוקפניים ו שאלון ההסתגלות) שהתייחסו לתלמידים התוקפניים. השאלונים מתייחסים למשתנים כיתתיים (יחסים

נספח 9

שאלון הסתגלות\ רמת החרדה ורמת התוקפנות על פי דיווח מורה

השאלון נבנה על פי TRF – teacher's Report From (Achenbach,1991b).

שאלון דיווח מורים- אכנבך

שם: _____ כיתה: _____ מין: _____

להלן רשימה של פרטים המתארים תלמידים.

לגבי כל פריט המתאר את התלמיד עכשיו או במשך מחצית השנה האחרונה- נא הקף בעיגול את הספרה 2 אם הפריט נכון מאוד או נכון לעיתים קרובות, נא הקף בעיגול את הספרה 1 אם הפריט נכון לפעמים או קצת נכון הפריט אינו נכון נא הקף בעיגול את הספרה 0.

0 = לא נכון   1 = נכון לפעמים או במידת מה   2 = נכון מאוד או לעתים קרובות

מס'	תיאור	2	1	0
1	מרבה להתווכח	2	1	0
2	מתפאר, מתייחר, מתרברב	2	1	0
3	מתלונן על בדידות	2	1	0
4	מרבה לבכות	2	1	0
5	אכזרי ומציק לאחרים	2	1	0
6	מזיק לעצמו במתכוון או מנסה להתאבד	2	1	0
7	דורש תשומות לב רבה	2	1	0
8	הורס חפצים ששיכים לי	2	1	0
9	הורס חפצים ששיכים למשפחתו או לאחרים	2	1	0
10	בלתי ממושמע בביה"ס	2	1	0
11	מקנא בקלות	2	1	0
12	פוחד שמא יחשוב או יעשה מעשה רע	2	1	0
13	חוב שהוא חייב להיות מושלם	2	1	0
14	מרגיש או מתלונן שאיש אינו אוהב אותו	2	1	0
15	חושב שרוצים להנכל לו	2	1	0
16	חושב שאינו "שווה הרבה", שהוא חוסר ערך, נח	2	1	0
17	מרבה להתקוטט	2	1	0
18	עצבני, מתוח	2	1	0
19	פחדן מדי, חרד	2	1	0
20	יש לו יותר מדי רגשי אשמה	2	1	0
21	תוקף אנשים אחרים גופנית	2	1	0
22	מרבה לצרוח	2	1	0
23	מרגיש שלא בנוח או נבוח בקלות בנוכחות אחרים	2	1	0
24	אוהב להציג או להיות ליצן	2	1	0

2 1 0	עקשן, מדוכדך או רגזן	25
2 1 0	יש לו שינויים פתאומיים ברגשות ובמצבי רוח	26
2 1 0	חשדן	27
2 1 0	מדבר על איבוד לדעת (להרוג את עצמו)	28
2 1 0	מדבר יותר מדי	29
2 1 0	מרבה להתגרות	30
2 1 0	מתפרץ או בעל מזג חם	31
2 1 0	מאיים על אנשים	32
2 1 0	אומלל, עצוב או מודכש	33
2 1 0	רועש בצורה חריגה	34
2 1 0	מרבה לדאוג	35